

Предмет і особливості позашкільної педагогіки

Позашкільна педагогіка – це новий розділ педагогічної науки. В ньому досліджуються механізми всебічного розвитку дитячих природних інтересів і талантів, наповнення позаурочного життя дітей цікавими враженнями.

Позашкільний педагогічний процес враховує здоров'я дитини, організовує природний напрямок їхнього росту і розвитку; допомагає дитині адаптуватися до різних умов і самоствердитися, усвідомити себе як особистість повноцінною творчою діяльністю, навчитися вирішувати життєві проблеми адекватно інтелектуальним можливостям, власним цілям і інтересам.

Позашкільна педагогіка розкриває технологію виховання творчої особистості, створення таких навчальних відносин, при яких кожна дитина прагне до максимальної реалізації своїх сил і творчих здібностей у власних і суспільних інтересах.

В умовах стрімких змін у всіх сферах життя, на жаль, діти не знаходять місця в соціальних програмах, тоді як для їхньої нормальної життєдіяльності потрібні нові соціальні враження і переживання, інше позашкільне життя, інші можливості самовираження, зближення з чимось незвичайним, радісним, нарешті, потрібна відповідальність за все, що відбувається навколо, сприятливий для гармонійного розвитку психологічний комфорт.

У вирішенні зазначених задач величезна роль належить позашкільним навчальним закладам. Затвердивши себе як повноцінна ланка в ланцюзі безперервного виховного процесу, вони надають дітям широкі і нетрадиційні можливості для поліпшення психологічного здоров'я, знімаючи щоденні напруги заформалізованого шкільного життя.

Пильна увага суспільства до позашкільних установ як вибіркового суспільно-соціального виду виховання дітей пояснюється ще і тим, що в них інтенсивніше відбувається процес формування наступних найважливіших характеристик повноцінної особистості:

- Ї позитивне відношення до власного життя, завдяки реалізації себе в улюбленій діяльності, що відповідає природним даним;
- Ї здатність до безперервного духовно-творчого самовдосконалення;

Ї соціальна відповідальність, що виявляється в турботі про благополуччя інших людей;

Ї культура дозвіллевої діяльності й ін.

Особливого значення набуває досвід позашкільних закладів по залученню дітей до виконання реальних життєвих ролей. Учні повсякденно виступають як організатори захоплюючих і масштабних справ: міжнародні творчі об'єднання, телемости, експедиції, обмін культурними цінностями, акції милосердя, злети, асоціації обдарованих дітей, марші світу і т.д.

Система позашкільного виховання в ідеалі покликана забезпечити можливість кожній дитині у вільний час усебічно розвивати здібності і захоплення, «розгорнути» їх у всім різноманітті.

Мета позашкільних навчальних закладів полягає в тому, щоб цілеспрямовано і повноцінно організувати позашкільне життя дітей, злагоджено взаємодіючи при цьому зі школою і родиною у творенні гармонічно розвинутої особистості в умовах пізнавально-творчої і духовно-моральної діяльності.

Конкретні задачі виховної діяльності позашкільних установ включають:

- рівноцінний розвиток духовно-морального потенціалу особистості;
- розвиток художніх, трудових, етичних, естетичних здібностей;
- формування відповідальності, турботу про здоров'я підростаючого покоління.

Соціально-педагогічна значимість такої діяльності має на сьогоднішній день особливе значення і гостроту. Практика сьогодення свідчить, що суспільство і школа ще не зуміли повною мірою скористатися багатими виховними можливостями позашкільних установ, у результаті чого залишаються нереалізованими тисячі дитячих талантів і дарувань. Воля і розмаїтість вибору позашкільних сфер діяльності ще не гарантують повноцінного задоволення інтересів і інтелектуальних запитів дітей.

У той же час необхідно підкреслити, що плідотворність і значення позашкільної педагогіки підтверджується життям і досвідом роботи позашкільних установ багатьох країн. Сьогодні першорядне значення має розробка загальної стратегії позашкільного виховання як рівноправної ланки в

загальній системі безперервної освіти, дослідження теоретичних основ позашкільної педагогіки, що має свої особливості і закономірності, які відрізняють її від шкільної педагогіки.

Основні категорії позашкільної педагогіки

В міру удосконалювання практики навчання і виховання розвивається і педагогічна наука, виявляються все нові і нові її галузі. Кожна нова галузь педагогіки вивчає, з урахуванням специфіки й особливостей педагогічних явищ, природу і закономірності розвитку і виховання якої-небудь зі сторін життєдіяльності людини.

У системі всебічного і гармонійного розвитку особистості, поряд зі школою, важливе місце займає різноманітна освітньо-виховна робота поза межами обов'язкових навчальних планів і поза рамками шкільних програм, яку проводять позашкільні установи. Позашкільна робота сприяє вихованню не тільки духовності і моральності, задоволенню різнобічних інтересів, але і стимулює розвиток творчої обдарованості й індивідуальності, прилучає дитину до загальнолюдської культури.

Позашкільна виховна робота – це суспільно-виховна діяльність у сфері вільного часу, різноманітні види і форми якої органічно включені в єдиний процес всебічного розвитку особистості. Її можна розглядати і як спосіб цілеспрямованого впливу на підростаюче покоління, і як одну з форм спілкування і взаємодії педагогів-позашкільників і їхніх вихованців. Позашкільна робота – це особливим образом організована педагогічна діяльність, що має яскраво виражену специфіку впливу в порівнянні з іншими засобами виховання і визначені переваги, до числа яких відносяться добровільність участі дітей у позашкільних заняттях, диференціація їх за інтересами і схильностями, індивідуальних підхід і т.ін.

Позашкільна педагогіка покликана визначити закономірності формування гармонійно розвинутої творчої особистості засобами позашкільної роботи. Позашкільна педагогіка — особлива галузь педагогіки, предмет якої — розвиток і виховання духовно повноцінної, творчої особистості з урахуванням її особистих потреб і природних даних, особливостей сфери вільного часу і дозвілля.

Позашкільну педагогіку можна розглядати як науку про виховання *творчістю*.

Вона, як і інші галузі наукових знань, має свою специфіку, свій понятійний апарат. Пріоритетними її категоріями є не «озброєння знаннями, вміннями і навичками», а такі поняття, як «співтворчість», «захоплення», «інтерес», «творча діяльність», «дослідництво», «інтелектуальна незалежність», «саморозвиток», «психологічний комфорт». До найважливіших понять позашкільної педагогіки також відносяться «обдарованість», «гармонічний і всебічний розвиток особистості», «взаємодія», «позашкільні навчальні заклади», «позашкільна робота» і, звичайно, «позашкільна педагогіка».

У центр уваги позашкільна педагогіка ставить особистість дитини, її потреби й інтереси, а не предмет, не зміст і навіть не метод. Цим вона і відрізняється по своїй суті від педагогіки школи. Її специфіка зобов'язує педагогів-позашкільників негайно відмовитися від професійного егоцентризму, що має місце, коли вихователі добре розуміють тільки себе, визнають мудрою тільки свою позицію, що виражається стосовно дітей у формулі: «Я знаю, як тобі потрібно поводитися».

Позашкільна педагогіка ставить за обов'язок працівникам позашкільних навчальних закладів розуміти, сприймати і приймати своєрідність кожного вихованця, осягати його емоційний стан у формі співпереживання, прагнути до того, щоб вихованець пішов далі у своєму розвитку.

У цьому зв'язку педагогічний процес у позашкільному закладі має специфічні особливості, що відрізняють його від навчальних занять у школі. У першу чергу, на відміну від обов'язкових занять у школі, він носить добровільний характер. Мистецтво позашкільного вихователя зводиться до напрямку і регуляції позашкільної діяльності, одночасному розвитку багатьох здібностей дитини з метою виховання всебічної особистості.

Друга відміна риса й особливість позашкільної педагогіки визначається змістом діяльності вихованців у позашкільних установах. Позашкільна робота охоплює такі галузі знань, мистецтва, техніки, практики, що виходять за межі уроку, навчального плану школи.

Плани і програми позашкільних установ, на відміну від стабільних шкільних навчальних програм, не носять обов'язкового характеру. Вони мають лише рекомендаційний характер, керуючись якими позашкільні педагоги складають свої

конкретні програми з урахуванням місцевих традицій і умов, а головне — інтересів і творчого потенціалу дітей. Одержало широкий розвиток складання авторських і індивідуалізованих програм для особливо обдарованих дітей.

Крім того, позашкільна педагогіка надає право і можливість педагогам задовольняти особисті соціальні потреби: на їхніх очах і з їх допомогою у вільній творчій діяльності ростуть і розцвітають таланти, відбувається взаємне збагачення дітей і дорослих.

Позашкільна педагогіка має ще одну важливу перевагу: вона здатна налаштувати дитину до творчості, розбудити в ній прагнення (несвідоме і свідоме) виховуватися, бути вихованим. Іншими словами, діти в позашкільних установах відкриті для педагогічного впливу. Якщо врахувати, що все це відбувається непомітно, не в спогляданні, а в процесі улюбленої для дітей діяльності, творчості, а не в умовах академічних, шкільних відносин, то легко зрозуміти головну суть «призначення позашкільних навчальних закладів — стати острівцями дитячого щастя». Ось чому позашкільна педагогіка вже не може розглядатися як факультативно бажаний, але всього лише додаток загальної чи шкільної педагогіки. Це особлива галузь педагогіки, що одержала право на свій подальший розвиток.

Найбільш важливими категоріями позашкільної педагогіки є «особистість» і «особистісний підхід» до організації «позашкільного педагогічного процесу».

Особистість вихованця — це обличчя дитини, його доля, звички, емоційний стан, мотиви поведінки. Це його погляди, почуття і прагнення; його вибір і стиль життєдіяльності, спосіб вираження свого внутрішнього світу, відношення до Батьківщини і до кожної окремої людини.

Особистісний підхід "до організації позашкільного педагогічного процесу — це чуйне відношення до дитячих переживань, прагнення до згоди і зближення з дитиною; це уміння педагогів запропонувати дітям таку форму творчої діяльності, що захоплює, дивує, вражає; це таке відношення до дитини, що стимулює розкриття його самобутності в найкращому самовираженні; це поетапний розвиток духовного потенціалу дитини.

Останні дві категорії позашкільної педагогіки лежать в основі визначення самої головної — «позашкільного педагогічного процесу». Сутність цієї категорії

принципово відрізняється від категорії «шкільний педагогічний процес». Перед позашкільним педагогічним процесом не ставиться задача опанувати державним стандартом загальної освіти. У ньому головна роль приділяється феноменам співтворчості, діалогу і т.д.

Позашкільний педагогічний процес — це процес духовного взаємозбагачення педагогів і дітей в умовах сприятливого психологічного клімату взаємин, інтелектуальної співтворчості, високої загальної і діалогічної культури.

Такий педагогічний процес можна назвати саногеним, який оздоровлює дитину в сфері вільного часу і дозвілля.

Форми організації педагогічного процесу в позашкільних закладах також відрізняються великою розмаїтістю в порівнянні зі школою. Вони засновані на творчих ініціативах вихованців і педагогів, добрій волі всіх і кожного за принципом самоорганізації і максимально повного розширення соціального досвіду дитини, духовній єдності особистості і колективу в спільній цікавій діяльності і відпочинку.

Слід зазначити розмаїтість сфер спілкування і відносин, гнучкість структури позашкільного колективу; дружні відносини дорослих і дітей на основі самопізнання, самореалізації і співтворчості.

За віком і рівнем своїх знань, стійкості пізнавальних інтересів склад позашкільних колективів не може представляти таку однорідну групу, як шкільний клас, що поєднує дітей одного року навчання. У той же час склад дитячих об'єднань у позашкільних установах буває більш однорідним за творчими можливостями і прагненням дітей у визначеній галузі чи знань практичної діяльності.

Методи позашкільної виховної роботи визначаються тим, що на перший план виступає розвиток творчої особистості, її ініціативи. Тому особлива увага звертається на способи творчої діяльності і відносин.

Критерієм при виборі засобів виховання є ступінь просування дітей по шляху гармонійного розвитку їхніх потреб і здібностей. Повною мірою це можливо лише тоді, коли діти починають діяти в привабливій і дуже особливій творчій справі, коли «на рівних» зав'язується міжособистісний діалог між педагогом і вихованцями, коли замість аморфного і настирливого «потрібно» з'являється індивідуально-емоційне

«хочу». Отже, основу повинні складати методи, що передбачають творчі дискусії і повагу до чужої думки, формування індивідуальних смаків і врахування творчих пристрастей.

Позашкільні навчальні заклади як складова частина безперервної освіти

Позашкільні навчальні заклади — це масові виховні установи, що ведуть позашкільну роботу з дітьми і молоддю, що включають їх у різноманітну льотно-практичну і духовну діяльність відповідно до індивідуальних потреб і інтересів. Логіка вільного часу визначає принципи діяльності позашкільних установ.

Якщо простежити логіку розвитку сформованої системи позашкільного виховання, можна виявити реальні протиріччя на шляху досягнення безперервності виховання й освіти. Розглянемо найбільш типові з них. В умовах існуючої відомчої підпорядкованості позашкільних установ педагогічний процес у них до деякої міри носить стихійний характер багато в чому нагадуючи добудування якихось окремих поверхів, безсумнівно корисних, але в малому ступені підлеглих єдиному генеральному плану і програмі виховання.

В результаті цей процес буває відірваний від головної виховної мети. Імовірно, не випадково в анкетах-опитуваннях керівників позашкільних установ різного профілю ми не знайшли єдиного зв'язку в постановці виховних цілей і задач. Цілі ці були виражені і сформульовані невиразно.

Наприклад, існуючий сьогодні застарілий підхід до оцінки результативності роботи позашкільних закладів має ряд недоліків. Слабка методологічна розробленість критеріїв ефективності педагогічної праці однаково згубно впливає як на діяльності шкіл, так і позашкільних установ. У жодному педагогічному посібнику не визначене поняття «ефективності виховання й освіти», що привело до наявності великих розходжень у показниках, а в багатьох випадках — і до невідповідності об'єктивних результатів позашкільної виховної роботи передбачуваному педагогічному образу. Це поклато початок процвітанню кількісної формули виміру ефективності педагогічної праці, що фактично не враховує і не бере в розрахунок обставин, що сприяють підвищенню чи зниженню виховної ефективності позашкільної роботи.

Ще одне протиріччя, що стосуються взаємозв'язку позашкільного виховання і безперервної освіти, полягає в тому, що в ідеальному варіанті сформована система не

зорієнтована на досягнення цілісності і комплексності у вихованні особистості, наступності між школою і позашкільними установами.

Приходячи в позашкільний заклад у вільний від уроків час, дитина попадає у зовсім інше середовище, у якому часом відсутня цілеспрямована програма систематичного, грамотно спланованого логічного впливу. Процес розвитку особистості, розпочатий школою, тут найчастіше не отримує продовження, тому що починається зовсім новий його хід, скоріше спонтанний, ніж організований з урахуванням вже досягнутого школою.

Отримати високу якість шкільної та позашкільної освіти можна в результаті їх поєднання. А розумне з'єднання шкільної та позашкільної виховної стратегії означає початок якісно нового, цілісного підходу до створення особистості в єдиному процесі безперервного навчання, а тому має велике майбутнє. Співробітництво і взаємодія загальноосвітнього та позашкільного навчальних закладів обумовлено двосторонньою зацікавленістю: практична діяльність, яку дитина виконує в позашкільному закладі, стимулює її пізнавальну активність на уроці і вимагає наявності теоретичних знань; навчання в школі, у свою чергу, задовольняє цю активність і дає потрібні знання. Такий взаємозв'язок необхідний на всіх етапах виховання всебічно розвинутої особистості, який здійснюється за принципом «вертикальної наступності» на всьому шляху безперервного навчання. Якщо школа закладає основи гармонійного розвитку особистості, то позашкільні заклади в органічній єдності зі школою створюють сприятливі умови для подальшого підвищення ефективності цього процесу.

Характер всебічного розвитку особистості забезпечується протягом усього її життя системою самовиховання і самоосвіти, що виступає в якості ланки, яка зв'язує усі виховні впливи. Це додає виховному й освітньому процесу неперервний, цілісно завершений характер. Тому діяльність позашкільних педагогів повинна будуватися у згоді зі школою, родиною і громадськістю.

Повсякденне життя пред'являє дуже високі вимоги не тільки до професійного, але і до загальнокультурної підготовки фахівців. Вищий рівень професійної майстерності і кваліфікації завжди відбиває всебічну підготовленість. Відомо, наприклад, що одного рівня професійної майстерності наші фахівці

досягають на 5-7 років пізніше, ніж у Швеції. З усіх зайнятих у виробництві фахівців у нашій країні тільки 1 % складають раціоналізатори і винахідники, тоді як і Японії більш половини всіх працівників подають раціоналізаторські пропозиції.

Яке це має відношення до ролі позашкільних закладів у системі безперервної освіти? Саме пряме. За даними досліджень, 71,3% дітей, що займалися в технічних гуртках, обирають свій життєвий шлях відповідно до профілю гуртка, 90% творчої молоді зробили свої перші кроки в мистецтві під керівництвом позашкільних педагогів.

Період позашкільного виховання і навчання в школі правомірно розглядати як стартову площадку професійного самовдосконалення, від якої залежить весь особистісний і творчий потенціал індивіда, його кваліфікаційний статус. Цей етап можна назвати оптимальним у визначенні життєвих планів і перспектив.

Своєчасне осмислення багатого методичного досвіду організації творчої позашкільної діяльності дітей на принципах їхньої добровільної участі може підвищити ефективність не тільки позашкільного виховання, але і духовно збагатить педагогічний процес у школі, стане вирішальним фактором виховання підростаючого покоління.

Дуже важливо передбачати нові прогресивні можливості розвитку позашкільних установ на етапі відновлення всіх сфер життя суспільства і сучасної школи, принципово змінити їх існуючий статус. Найважливішою функцією позашкільних навчальних закладів повинно бути не тільки розвиток дитячих інтересів, а й створення всіх умов для виховання високої духовно-моральної культури, заснованої на загальнолюдських цінностях і ідеалах.

Повноцінним безперервна освіта і виховання може бути тільки тоді, коли вона по суті своєї стане цілісною, гармонійно комплексною, системною, індивідуально-особистісною; коли з її структури не вислизне жодна ланка, що стосується життєдіяльності індивіда; коли вона цілком буде враховувати не тільки вікові, але і національні, регіональні особливості. Збої в одній з ланок неминуче послабляють вплив всіх інших.

Надаючи дитині великі можливості демократичного способу придбання знань, творчих навичок і умінь, позашкільні установи здатні вирішувати питання, що по своїй значимості і масштабу виходять за рамки інших виховних структур

системи безперервної освіти. Їм одним вдається зберегти за собою статус гаранта стимулюючої системи безперервної освіти на багато років уперед, а те і на все життя. Займаючись у позашкільних закладах, що оригінально поєднують *колективну, групову й індивідуальну* творчість, дитина сама вільна вибрати улюблені види діяльності, без страху і зніяковілості пробувати свої сили, розвивати їх, що дає їй можливість значно випереджати своїх однолітків по ступені сформованості пізнавально-творчих умінь і здібностей до індивідуальної самостійності, у програмуванні й організації майбутнього самонавчання.

Це і є той неоціненний результат, коли придбання знань і життєвого досвіду перетворюється з педагогічно керованого процесу в процес, регульований самою особистістю. Талановиті позашкільні педагоги досягають такого успіху вже на ранніх стадіях розвитку творчих здібностей дітей. На питання про те, як це їм вдається, як правило, відповідають: «Я нічого особливого не роблю. Діти самі творчо працюють, годинами засиджуються в лабораторіях, у бібліотеках, працюють з довідковою літературою». А потім обов'язково додадуть: «Так буде все життя, і керуватися вони будуть внутрішніми мотивами».

Життя, досвід і практика довели: саме позашкільним навчальним закладам належить пріоритетна роль у вихованні і розвитку дитячих дарувань і творчої особистості. У цьому і є головна перевага позашкільного виховання як складової ланки системи безперервної освіти.